

УДК 349.22

Г.В. ЄФРЕМОВА, Донецький державний університет економіки і торгівлі імені М. Туган-Барановського

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ

Ключові слова: соціальне страхування, тимчасова непрацездатність, втрата працездатності

В умовах переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки, побудови дійсно демократичної правової держави особливого значення набуває наявність ефективної системи захисту громадян, головною складовою якої є система загальнообов'язкового соціального страхування. На жаль, сьогодні в Україні вона не відповідає новим соціально-економічним та політичним стандартам, тому потребує глибокої трансформації, зміни своїх методів, наближенні їх до вимог найбільш розвинутих країн світу [1, с.3]. При цьому державне соціальне страхування, в тому числі й у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, повинно стати однією з найважливіших гарантій щодо захисту прав громадян на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг у разі тимчасової непрацездатності. Враховуючи значимість цього соціального інституту, питання дослідження правової природи загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності вбачаються актуальними та своєчасними.

На різних історичних етапах суспільного розвитку окремі проблеми загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності стали предметом розгляду вчених із різних галузей права, серед яких В.С. Андреев, В.В. Андрієва, К.С. Батигін, Н.Б. Болотіна, І.О. Гуменюк, О.Д. Зайкін, В.В. Караваєв,

О.А. Мельничук, Г.С. Симоненко, С.М. Синчук, Г.С. Слободянюк, Е.Г. Тучкова, О.Г. Чутчева, О.М. Ярошенко та ін. Проте останніми роками бракує комплексних наукових праць, предметом дослідження яких ставали зазначені проблеми, відсутній єдиний підхід до визначення поняття і сутності загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Все це й обумовлює мету статті.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі основні завдання: спираючись на законодавство та наукові погляди, визначити поняття «соціальне страхування» та «тимчасова непрацездатність» і на цій основі навести авторське визначення загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

Варто наголосити, що у межах комплексу соціальної політики існує система соціального захисту населення. При цьому, як правило, соціальний захист населення має дві форми: система грошової допомоги або комплекс певних соціальних послуг. Джерела фінансування соціального захисту – надходження зі страхових фондів, бюджету та надходження від різноманітних недержавних організацій (благодійних, релігійних) [2, с.128]. Велику роль у забезпеченні добробуту населення держави відіграє соціальне страхування, що є системою, яка має безпосереднє відношення буквально до кожної людини в процесі її життєдіяльності. Поняття «соціальне страхування» уперше було застосовано представниками країн Західної Європи. Згодом дана дефініція почала широко використовуватись і в інших країнах світу. Наприклад, С.М. Прилипко визначає соціальне страхування як найважливіший елемент державної соціальної політики у сфері управління ризиками відтворення населення і виконує функції соціального захисту, забезпечення фінансування соціальної допомоги, регулювання доходів та рівня життя різних груп населення, попередження та профілактики наслідків настання соціальних ризиків [3, с.47]. Як соціально-економічна категорія, соціальне страхування, на думку М. Копейчикова, являє собою сис-

тему відносин з розподілу і перерозподілу національного доходу, які полягають у формуванні зі страхових внесків, сплачуваних працюючими громадянами та роботодавцями, державних дотацій спеціальних страхових фондів, кошти яких використовують для утримання осіб, які не беруть участі у суспільній праці [4, с.216]. В свою чергу, А.М. Колосок вважає, що соціальне страхування – це гарантована державою система матеріального забезпечення громадян у разі тимчасової втрати працездатності, при досягненні похилого віку, а також система інших заходів, спрямованих на матеріальне, культурне-побутове та оздоровчо-профілактичне обслуговування [5, с.130]. Фактично в даному випадку автор основну увагу зосереджує на соціальних ризиках.

Крім того, визначаючи правову природу соціального страхування, М.О. Вігдорчик зауважує, що порівняно із загальними видами страхування соціальне має особливості, властиві його об'єкту й колу осіб, які беруть участь у ньому. Спеціальний характер об'єкта соціального страхування впливає насамперед з причин, що зумовили виникнення соціального страхування як окремого інституту. Цими причинами стало підвищення ризику втрати робітником заробітної плати внаслідок тимчасової непрацездатності, нещасного випадку, безробіття тощо. Первинним (основним) об'єктом соціального страхування став саме ризик втрати заробітку. Цей об'єкт свого часу був новим для інституту страхування, хоча ризики, які зумовлювали, зокрема, і втрату заробітку, були здавна відомі таким видам особистого страхування, як страхування життя, медичне, від нещасного випадку та ін. [6, с.18–21]. Продовжуючи наукову думку, В.Д. Роїк наголошує на тому, що сутність соціального страхування проявляється в наступному: а) фінансування даного явища здійснюється шляхом обов'язкових страхових внесків, які солідарно сплачують роботодавці і працівники при можливій участі держави у формі додаткових страхових внесків або дотацій за рахунок загальних податків; б) обов'язкова участь усіх громадян (за деяким винятком); в) акумуляція страхових внесків у спеціальних фондах, за рахунок

яких і виплачуються допомоги і здійснюється підтримка; г) забезпечення працівників у всіх випадках втрати ними працездатності втрати заробітку в разі безробіття шляхом соціального страхування; д) інвестування не використаних на сплату допомоги надлишків у фонді обов'язкового соціального страхування для розвитку економіки й одержання додаткового доходу; е) гарантування визначених законодавством особистих прав на соціальне забезпечення й отримання допомоги наявністю обліку страхових внесків без перевірки доходів або потреби застрахованої особи; є) залежність розмірів внесків і допомоги від того, скільки застрахований працівник заробляє або заробляв; ж) фінансування страхування від трудового каліцтва, професійного захворювання цілком за рахунок роботодавця при можливій участі держави з податків; з) здійснення управління системою обов'язкового соціального страхування на підставі соціального партнерства; і) надання підвищених соціальних гарантій застрахованим особам у системі соціального страхування [7, с.106–107].

Таким чином, враховуючи наукові погляди фахівців із різних галузей права, пропонуємо під соціальним страхуванням розуміти елемент державної соціальної політики у сфері управління ризиками відтворення населення, що полягає у наданні застрахованій особі за рахунок соціальних страхових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків, матеріального забезпечення в разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від неї обставин, старості та в інших випадках, передбачених законом.

Як вважає Н.М. Внукова, необхідність соціального страхування обумовлена наступними причинами: а) наявністю осіб, які, з погляду на певні обставини, не беруть участі в суспільно-корисній праці, тобто не можуть за рахунок заробітної плати виживати або підтримувати мінімальний життєвий рівень; б) наявністю громадян, що є дієздатними, але не мають можливості реалізувати цю дієздатність [8, с.11]. При цьому відповідно до ст.4 «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»

існують такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- пенсійне страхування;
  - страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
  - медичне страхування;
  - страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
  - страхування на випадок безробіття;
  - інші види страхування, передбачені законами України [9].
- Запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування надає можливості кожному громадянину реалізувати своє конституційне право на соціальний захист.

Нас насамперед цікавить загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Що ж являє собою категорія «тимчасова непрацездатність»? Термін «непрацездатність» вживається в чинному законодавстві з метою виокремлення суб'єктів права на відповідний вид соціального забезпечення. Законодавець не надає визначення даного поняття навіть у профільному Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням», що викликає певні складнощі при інтерпретації даної правової категорії.

Поняття працездатності широко застосовується як в юридичній, так і в соціальній науці. При цьому, слід зазначити, що повніше зміст цього поняття розкривається через використання дефініцій «непрацездатність» та «втрата працездатності», які найчастіше зустрічаються, наприклад, в трудовому праві, праві соціального забезпечення тощо [10, с.31]. Однак поняття «втрата працездатності» на нормативному рівні не визначається, але аналіз правових норм дозволяє дійти висновку, що втрата працездатності може бути постійна і тимчасова. Так, В. Стичинський, під тимчасовою втратою працездатності розуміє неспроможність особи виконувати свої трудові обов'язки внаслідок короткотривалих обставин об'єктивного характеру. При цьому, на

думку науковця, тимчасова непрацездатність може бути спричинена: 1) фізичною нездатністю особи здійснювати трудову діяльність (хвороба, травма, вагітність та пологи); 2) неможливістю працювати у зв'язку із необхідністю здійснювати догляд за іншим членом сім'ї (хворою дитиною; хворим членом сім'ї; за дитиною до трьох років; за дитиною до досягнення трьох річного віку або дитиною-інвалідом до 16 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною); 3) неможливістю працювати у зв'язку із настанням обставин, спричинених діями державних органів (карантин, накладений органами санітарно-епідеміологічної служби) [11, с.18].

Випадком тимчасової непрацездатності є тимчасова непрацездатність, яка триває безперервно від початку визначеного захворювання, травми тощо, підтверджується видачею листка непрацездатності з можливим продовженням лікування в одному або декількох закладах охорони здоров'я до відновлення працездатності, що підтверджується закриттям листка непрацездатності – «стати до роботи». У разі, якщо особа стала непрацездатною з приводу того самого захворювання, травми до виходу на роботу або відпрацювала неповний робочий день, випадок тимчасової непрацездатності не переривається. При виникненні іншого захворювання, травми, відпустки в зв'язку з вагітністю випадок тимчасової непрацездатності вважається новим [12, с.38].

Відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності регулюються Конституцією України, Кодексом законів про працю України, Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» та прийнятими відповідно до них іншими нормативно-правовими актами. Матеріальне забезпечення та соціальні послуги є окремим видом загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян, що здійснюється Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [13, с.478]. Завданням вказаного законодавства є встановлення гарантій щодо

захисту прав громадян на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг у разі тимчасової непрацездатності (догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом), вагітності та пологів, народження дитини, необхідності догляду за малолітньою дитиною, смерті громадянина, члена його сім'ї [14, с.234].

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачає матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з втратою ними заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, догляду за малолітньою дитиною, часткову компенсацію витрат, пов'язаних із народженням дитини, смертю застрахованої особи або членів її сім'ї, а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, що формується шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також за рахунок інших джерел, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» [15].

Із наведеного тлумачення соціального страхування можна виокремити нижченаведені основні його ознаки: 1) виконує функцію не тільки компенсації соціального ризику, тобто подолання несприятливих наслідків ризикової ситуації, й її попередження. Це головна відмінність соціального страхування від соціального забезпечення, яке надається тільки в несприятливих життєвих ситуаціях; 2) кошти на видачу допомог утворюються зі страхових внесків, що сплачуються або самими застрахованими, або власниками підприємств, де застраховані працюють [16, с.14]; 3) автономність соціального страхування – це ознака розвиненого громадянського суспільства, в якому особа є незалежною від держави, а остання виступає як рівноправний соціальний партнер. Застосування в системі загальнообов'язкового соціального страхування соціально-партнерських механізмів управління слід розглядати як гарантію реалізації інтересів за-

страхованих осіб. Зарубіжні дослідники підкреслюють, що інститутам соціального страхування властиве прагнення дистанціюватися від політики (шляхом недержавного управління, фінансування за рахунок спеціальних внесків, а не загальних податків) [17, с.78].

Як бачимо, соціальне страхування може розглядатися як основна форма захисту від соціально-економічних ризиків, оскільки воно поширюється на економічно активне населення, тобто на осіб, які мають трудові доходи, що є підґрунтям для нарахування страхових внесків.

Отже, на нашу думку, під соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності слід розуміти окремий вид загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні, що здійснюється Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, ним передбачаються заходи матеріального забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності, вагітності та пологів, догляду за малолітньою дитиною, а також часткова компенсація витрат, пов'язаних із смертю застрахованої особи або членів її сім'ї, санаторно-курортним лікуванням застрахованих осіб та членів їх сімей, реабілітацією таких осіб тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузязева М. А. Становление и развитие системы социального страхования в России : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. эконом. наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / М. А. Кузязева. – Саратов, 2006. – 19 с.
2. Карамішев Д. В. Соціальне страхування як механізм реалізації соціальної політики держави / Д. В. Карамішев, Л. Є. Карамішева // Публічне управління: теорія та практика. – 2011. – № 1 (5). – С. 128–132
3. Прилипко С. М. Право на пенсійне забезпечення та його реалізація в умовах ринкової економіки / С. М. Прилипко // Право України. – 2003. – № 2. – С. 45–48.
4. Копейчиков М. Соціальна держава як політична реальність / М. Копейчиков // Вісник АПРн України. – 1998. – С. 216–227.

5. Колосок А. М. Соціальне страхування в контексті становлення соціального діалогу / А. М. Колосюк // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 3 (81). – С. 129–135.

6. Вигдорчик Н. А. Теория и практика социального страхования: Книга I.: Теоретические основы социального страхования / Н. А. Вигдорчик. – Петроград, 1919. – 144 с.

7. Роик В. Д. Основы социального страхования / В. Д. Роик. – М. : Анкил, 2005. – 256 с.

8. Внукова Н. М. Соціальне страхування : конспект лекцій усіх форм навчання / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук. – Х. : ХДЕУ, 2004. – 216 с.

9. Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» : від 14.01.1998 р., № 1608-ВР // ВВР України. – 1998. – № 23. – С. 121.

10. Смирнов Д. Право на достатній життєвий рівень: Конституція і діяльність / Д. Смирнов, Р. Суло // Український часопис прав людини. – 1997. – № 2. – С. 31–33.

11. Стичинський В. Соціальний захист громадян: проблеми та гарантії / В. Стичинський // Право України. – 1993. – № 3. – С. 18–20.

12. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н. Б. Болотіна // Право України. – 2000. – № 4. – С. 37–43.

13. Стичинський Б. С. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / Б. С. Стичинський, І. В. Зуб, В. Г. Ротань. – К., 2000. – 1256 с.

14. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / В. С. Стичинський, І. В. Зуб, П. І. Мінюков та ін. – К. : Юрид. книга, 2003. – 440 с.

15. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» : від 18.01.2011 р., №2240–III // ВВР України. – 2001. – № 14. – Ст. 71.

16. Догадов В. М. Социальное страхование / В. М. Догадов. – М. : Гострудиздат, 1930. – 280 с.

17. Фординг Х. Индексация государственных пенсий на законодательной основе: опыт ряда европейских стран / Х. Фординг, К. Гоусваард // Труд за рубежом. – 1998. – № 1. – С. 73–82.

Єфремова Г. В. Поняття і сутність загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності / Г. В. Єфремова // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 256–260 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12egvtvp.pdf>

Спираючись на законодавство та наукові погляди, визначено поняття «соціальне страхування» та «тимчасова непрацездатність», на цій основі наведено авторське визначення та проаналізовано сутність загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.

***

Ефремова Г.В. Понятие и сущность общеобязательного государственного социального страхования в связи с временной потерей работоспособности

Опираясь на законодательство и научные взгляды, определено понятие «социальное страхование» и «временная неспособность», на этом основании приведено авторское определение и проанализирована сущность общеобязательного государственного социального страхования в связи с временной потерей работоспособности.

***

Efremova G.V. Concept and Essence of Obligatory State Social Security in Connection with the Temporal Loss of Capacity

Leaning on legislation and scientific looks, certainly concept «social security» and «temporal incapacity», on this basis author determination is resulted and essence of obligatory state social security is analyzed in connection with the temporal loss of capacity.